

Feltárások a 2-3. századi aquincumi legiotábor praetenturájában

(Budapest, III. ker., Polgár utca 8–10., Hrsz.: 18059)

A Budapesti Ingatlan Hasznosítási és Fejlesztési Rt. megbízásából 2006. június 1. és augusztus 16. között megelőző feltárást végeztünk a Polgár utca 8–10. szám alatt, a volt Dohánygyár, majd Budapesti Rádiótechnikai Gyár (BRG) udvarán. A beruházó az ipari műemlékként nyilvántartott épületegyüttes homlokzati architektúrájának alapvető megtartásával irodaház létesítését tervezi mélygarázzsal kibővítve. Ehhez kapcsolódóan vált szükségessé a régészeti munka, közel 700 négyzetméter területen. Az építési tervekhez illeszkedve három nem összefüggő munkaterületet tudtunk kijelölni, amelyek a 2-3. századi legiotábor praetenturájában az 1. *scamnum* déli részére, a *thermae maiores* blokkja és a *via sagularis* közé estek. (1. kép)

Több, főként kisebb volumenű ásatás történt a feltárás közelében. Területünk északi szomszédságában, a Kórház utcában Szirmai Krisztina tárta fel két légénységi kaszárnya (a *via praetoriától* délre lévő 3. és 4. barakk) néhány helyiségét. (SZIRMAI 1997) Ugyancsak ő ásott a tábor praetenturájának déli részén a Tavasz utcában, ahol szüretelő jelenetes freskókkal díszített *centurio*-lakrész került elő. (PÓCZY–NÉMETH–SZIRMAI–KÓCSIS 1986, 427.) A Polgár utca 8–10. szám alatti telken, vagyis ásatási területünk zónájában Kaba Melinda tárt fel az 1950-es

Excavations in the praetentura of the 2nd-3rd century legionary fortress of Aquincum

(Budapest III, 8–10 Polgár Street, Lrn: 18059)

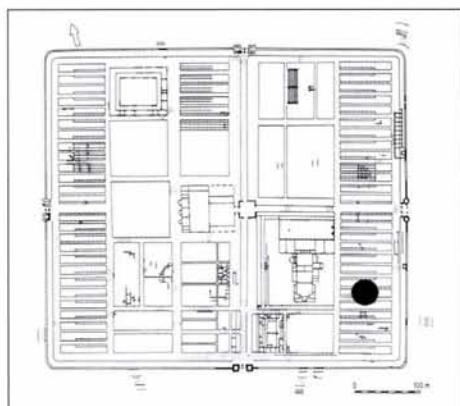
Between June 1 and August 16, 2006, pre-construction excavations were conducted on lot 8–10 Polgár Street, in the yard of the former Tobacco Factory, at that time the Budapesti Rádiótechnikai Gyár (BRG) on the commission of the Budapest Ingatlan Hasznosítási és Fejlesztési Rt. The developer intends to construct an office building with deep parking facilities while essentially preserving the front architecture of the complex which is registered as a listed industrial monument. The archaeological excavation preceding the construction covered a surface of nearly 700 square metres. Three independent sites were identified on the lot on the basis of the construction plans. These sites were situated on the southern part of the 1st *scamnum*, between the block of the *thermae maiores* and *via sagularis* in the praetentura of the 2nd-3rd century legionary fortress. (Fig. 1)

A number of mostly small-scale excavations had already been conducted in the neighbourhood of our excavation. Krisztina Szirmai unearthed a few rooms from two military barracks (barracks 3 and 4 south of the *via praetoria*) on Kórház Street north of this territory. (SZIRMAI 1997) She also excavated on Tavasz Street in the southern part of the praetentura of the fortress, where a part of a *centurion's*

évek végén egy kelet–nyugati irányú falat – feltehetően egy kaszárnyaépület alapfalát – a hozzá tartozó járószínttel és kora római kerámiával. (KABA 1963, 536.) A Polgár utca 12. szám alatti épület pincéjében Bertalan Vilmosné lelt római falakat, a 7. szám alatt pedig késő római falak, járósíntek és egy észak–déli irányú út részlete került elő. (összefoglalóan: SZIRMAI 1984, 135.)

Jelen ásatásunk során feltártuk a 2-3. századi legiotábor egyik legénységi kaszárnyájának kisebb részletét a hozzátartozó *centurio*-lakrész néhány helyiségével, a kaszárnyákat nyugatról határoló, többperiódusú út egy szakaszát, széléin vízelvezető csatornákkal és alapfalakkal, valamint körülbelül 20 méter hosszán dokumentálhattuk a *via sagularis* nyugati szélén futó észak–déli irányú vízgyűjtő csatornát. A leletanyag mosása, feldolgozása még folyamatban van, ezért az egyes építési periódusok abszolút kronológiai behatárolására nem, vagy csak a biztosabb esetekben vállalkozunk.

A legnyugatibb munkaterületünket (1. felület), a volt Dohánygyár (majd BRG) nyugati szárnya mellett, a belső udvar területén tudtuk kijelölni. Ez a felület az 1. *scammum* legénységi kaszárnyái és a *thermae maiores* tömbje között terül el. Vastag, újkori törmelékes feltöltés alatt 1,5-2 méter mélységben jelentkeztek a régészeti szintek. Várakozásainknak megfelelően előkerült a legénységi kaszárnyákat nyugatról határoló észak–déli irányú út, amelynek 5 periódusát tudtuk elkülöníteni. (2-3. kép) Az út legkorábbi (Hadrianus-kori) periódusában néhány centiméter vastagságban leszórt törtkövekből, apró kavicsokból állt. Alatta már csak a barna, bolygatatlan, tömör őshumusz jelentkezett. A következő útperiódus már jelentő-

1. kép: A feltárás helye az aquincumi 2-3. századi legiotábor területén

Fig. 1: The location of the excavation on the territory of the Aquincum AD 2nd - 3rd century legionary fortress

residence was discovered together with frescos depicting a grape-harvesting scene. (PÓCZY–NÉMETH–SZIRMAI–KOC SIS 1986, 427) At the end of the 1950s, Melinda Kaba unearthed an east–west running wall, probably the foundation wall of a barracks together with the floor level as well as early Roman ceramics on lots 8–10 Polgár Street in the area of our excavations. (KABA 1963, 536) Mrs. Vilmos Bertalan found Roman period walls in the cellar at 12 Polgár Street and Late Roman walls, floor levels and a segment of a north–south running road at 7 Polgár Street. (for a summary see: SZIRMAI 1984, 135)

During our excavations, we unearthed a small part of a barracks from the 2nd-3rd century legionary fortress with a few rooms from the annexed *centurio*'s residence, a stretch of the multi-period road bordering the barracks along the west together with water ditches and foundation walls along its edges. We could also document a 20 m long stretch of a north–south running water channel along the western side of

sebb alapozással készült: a legalul 2-3 centiméter vastagságban elterített agyagos alapozást 4-5 centiméter vastag földdel kevert kőmorzsalékos, kisebb kövekkel teli réteg fedte, erre került rá a kőzúzalékból és kisebb mészkövekből álló tulajdonképpeni úttest. A harmadik periódusban az út tengelyét kissé keletebbre tolták, és egyúttal kiszélesítésére is sor került. Csak ekkor építették ki az utat nyugatról határoló felszíni vízelvezető csatornát. Nagy valószínűséggel ugyanekkor létesítik az utat keletről szegélyező, alján lapos kövekből és helyenként téglákból kirakott, oldalt mészkövekből álló, 30-35 centiméter belméretű csatornát is. A két csatorna alapozási szerkezete megegyező volt: egy zöldessárga agyagos vízzáró rétegre földdel kevert sódert hordtak, ebbe a sóderágyba illesztették be a csatorna aljzatlapjait.

Az úttal párhuzamosan mindkét oldalon, jórészt alapozásig visszabontott falak húzódtak. A nyugati oldalon futó fal (SE-011) 63 centiméter szélességű volt, tört mészkövekből rakták, kötőanyagként

the *via sagularis*. The finds are still being washed and evaluated so we can only estimate the absolute chronological age of the individual construction periods where the situation is unambiguous.

The westernmost site (surface 1) was identified in the area of the inner yard, in the western wing of the Tobacco Factory (then BRG). This area can be found between the barracks of the 1st *scamnum* and the block of the *thermae maiores*. The archaeological levels appeared at a depth of 1.5-2 m under a thick modern debris fill. As it had been anticipated, the north-south running road was found on the western side of the barracks. Five periods of this road could be distinguished. (Figs. 2-3) The earliest period (from the time of Hadrian) consisted of rubble and small pebbles spread over a thickness of a few centimetres. It was underlain by the brown undisturbed ancient humus. A thicker foundation was prepared in the next phase of road construction: a clayey foundation with a thickness of 2-

2. kép: Csatornával szegélyezett út a kaszárnyáktól nyugatra
Fig. 2: Road flanked by channels west of the barracks

fehér színű kavicsos habarcsot alkalmaztak. A fal megépítésének ideje az említett út első, esetleg második periódusával esik egybe. Visszabontására a falkiszedés visszatöltött földjéből előkerült *Licinius*-érem alapján valamikor a 4. század első harmadában kerülhetett sor. Talán megkockáztatható a feltevés, hogy a fal megszüntetése a legiotábor nagyarányú, I. Constantinus korára tehető átépítésével függ össze. A faltól nyugatra többperiódusú, terrazzopadlós felületek húzódtak. Az egyik ilyen terrazzós felületen szondát nyitottunk, amely jó támpontként szolgált a tábor korai építési periódusainak vizsgálatához. A szondában kimutatható egyik legkorábbi kultúrreteget az említett SE-011 jelű észak–déli irányú fal építési szintje jelentette, amely a sötétbarna, tömör őshumuszon jelentkezett. Több cölöplyuk is előkerült az őshumusz szintjén, azonban ezekről teljes biztonsággal kijelenthető, hogy nem egy palánkszerkezetű táborhoz, hanem a Hadrianus-kori kőtáborhoz, konkrétan az SE-011 fal építési szintjéhez

3 cm was spread over the bottom, which was covered with a 4-5 cm thick layer of stone rubble mixed with earth and small pebbles. The pavement, constructed from stone rubble and small limestone blocks, covered this layer. In the third period, the axis of the road was shifted somewhat to the east and the road was widened. An open water ditch was constructed along the western side of the road in this period. The channel running along the eastern side of the road was also probably added at this time. The 30-35 cm deep channel was sometimes paved with stone slabs and sometimes with bricks, while its walls were covered in limestone. The foundations of the two channels were identical: gravel mixed with earth was spread over the water-proof layer of greenish yellow clay. The pavements of the channels were sunk into this gravel bed.

Walls ran on both sides of the road, parallel to it, which we mostly pulled down to their foundations. The wall on the western side (SE-011) was 63 cm wide. It was

3. kép: Az út periódusai bontás közben
Fig. 3: Road phases during excavation

4. kép: Csatorna és falazat maradványa pilléralapozással a kaszárnya-blokk nyugati oldalán

Fig. 4: The remains of the channel and a wall with a pillar base on the western side of the barracks block

tartoztak (a fal építési faállványzatának negatív lenyomataiként interpretálhatók).

Az út keleti oldalán hasonló szerkezetű fal húzódott (SE 198). A jórészt szintén visszabontott fal értelmezésének szempontjából lényeges, hogy legmagasabban megmaradt részén egy nagyobb, téglalap alakú pilléralapozás (87×64×42 centiméter) került elő, vagyis a falazat egy *porticushoz* tartozott. (4. kép)

A legénységi kaszárnyák területére eső 2/1 felületen, mintegy 2 méter mélyen egy nyugat-keleti irányú alapfal jelentkezett, amelynek északi, illetve déli oldalán 3-3 kisméretű, azonos alapterületű helyiség, továbbá egy ettől eltérő beosztású épületrész került elő. (5. kép) Az alaprajzi séma és a legiotábor ismert beosztása alapján bizonyos, hogy egy legénységi kaszárnya helyiség sorának kisebb részlete került elő 3 pár *contuberniummal*, valamint a *centurio*-lakrész néhány helyisége. A kutathatóságot behatárolta, hogy a felület északi szélén egy középkori fal, a többi oldalon pedig újkori pincefalak húzódtak, így

built of limestone rubble held together with pebbly white mortar. The wall was constructed during the first or perhaps the second building phase of the road. The presence of a Licinius coin discovered in the earth thrown into the pit of the removed wall suggests it was pulled down in the first third of the 4th century. The demolishing of the wall was perhaps linked with the large-scale reconstruction of the legionary fortress during Constantine I's reign. Surfaces with multi-period terrazzo floors were found west of the wall. A test trench was opened in one of the surfaces. A terrazzo pavement was found there suggesting a starting point for the analysis of the early construction periods at the fortress. The construction level of the above-mentioned north-south running wall marked SE-011 represented one of the earliest culture-bearing layers in the test trench. It covered a dark brown, compact ancient humus layer. A number of postholes appeared in the ancient humus which certainly did not belong to a

a *contubernium* helyiségeinek észak–déli irányú kiterjedését nem sikerült tisztázni, azonban nyilván nagyjából azonos méretekkel kell számolni, mint a közeli Kórház utcában feltárt helyiségpároknál. (ehhez lásd: SZIRMAI 1997)

Két főbb építési periódus volt megkülönböztethető a legénységi barakkoknál: az elsőnél – amelyet a 2. század elejére keltezhetünk – sárgásfehér puhább, porózusabb mészkövekből készítették a falalapot, a felmenő részt pedig vályogtéglákból. Ebben a periódusban is vakolták a falakat, több helyiségben megmaradt az öntött padló kisebb-nagyobb felületen. A déli helysége sorban kemencemaradványok kerültek elő, amelyek a nyugat–keleti főfal déli oldalához voltak hozzáépítve. Az egyik helyiség planírozási rétegéből sárgás, puhább mészkőből faragott oszlopdobtöredékek kerültek elő, amelyek a veranda elpusztult tartóoszlopai voltak. Ebből a planírozásból Antoninus Pius jó állapotú érme került elő.

A következő periódusban a barakképület alapig visszabontott nyugat–keleti főfalára egy alapozási kiugrás került, erre húzták föl a 2. periódus főfalát az előbbi tengelyével megegyezően (eltérő tájolás tehát nem mutatható ki). Az észak–déli irányú belső osztófalaknál némiképp más volt a helyzet: itt a visszabontás után a keleti falsíkokhoz rakták az új falakat, így azok mintegy 50 centiméterrel keletebbre kerültek. A felhasznált kőanyag is más, az eddig alkalmazott puha, sárgás mészkő mellett feltűnnek a fehér, keményebb mészkövek is. A felmenő falakat valószínűleg végig kőből rakták és vakolva voltak.

A *centurio*-lakrész díszesebb kivitelű volt a legénységi szállások helyiségeinél, ami többek között falainak növényi mintás freskókkal való díszítésében is megnyil-

5. kép: A legénységi kaszárnyák maradványa nyugatról fotózva

Fig. 5: Remains of the barracks as photographed from the west

timber fort but to the stone-built fort from Hadrian's period, more exactly to the construction level of wall SE-011 (they could be interpreted as the negative imprints of the scaffolding of the wall).

A wall with a similar structure stood on the eastern side of the road (SE 198). Regarding the interpretation of the wall which had largely been pulled down, the appearance of a large, oblong-shaped pillar foundation (87×64×42 cm) on the highest point of the preserved part of the wall is important since it reveals that the wall was part of a *porticus*. (Fig. 4)

On surface 2/1, a west–east oriented foundation wall with three small rooms with identical groundplans both on its northern and southern sides and part of a building with a different arrangement were discovered at a depth of about 2 m. (Fig. 5)

vánult. Itt is megfigyelhetők azok az átépítési periódusok mint a *contuberniumoknál* azzal a különbséggel, hogy itt az épület belső beosztását is megváltoztatták.

A kaszárnyaépületek fent vázolt periódusainál későbbi átépítésnek nem volt nyoma, a felületet kevert, 3. és 4. századi leletekkel vegyes, szürke fedőréteg borította.

Munkaterületünk keleti szélén, a Polgár utca mellett húzott 2/3 felület mélyítése során három, egymástól 4 méter, illetve 6 méter távolságra lévő, egyvonalban elhelyezkedő, négyszögletes, kútszerű objektum került elő (SE 052; 062; 148). A jelenségek 35-40 centiméter széles, sárgás-fehér habarcsba rakott mészkövekből álló oldalfalai 70×80 centiméter belméretet határoltak (az SE 148 esetében a méretek csak hozzávetőlegesen voltak megállapíthatóak, ugyanis a szerkezetet egy újkori kút ronscolta).

Betöltésük bontása során kiderült, hogy mindhárom konstrukció egy nagyméretű, tört mészkövekből készült szennyvízcsatornához tartozik, amely észak–déli

The ground plan and the known arrangement of the legionary fortress reveal that a small part of a barracks was found together with three pairs of *contubernatii* and a few rooms from the *centurion's* residence. A medieval wall limited the investigation in the northern part of the surface and walls of modern cellars bordered the area on its other sides. Thus, the north–south extent of the rooms of the *contubernium* could not be determined. The measurements were most probably identical to the pairs of rooms unearthed in nearby Kórház Street. (see: SZIRMAI 1997)

Two main construction periods could be distinguished at the barracks: in the first period dated from the beginning of the 2nd century, the wall foundation was prepared from yellowish white, softer and more porous limestone blocks, and the superstructure was built from adobe. The walls were plastered and the moulded floor was preserved in a number of rooms on smaller or larger surfaces. Remains of ovens were uncovered in the southern

6. kép:
Gyűjtőcsatorna
tisztítóaknával és egy
beosztalakozó kisebb
csatornával.
Fig. 6: Collection
main with a manhole
and a smaller
incoming channel
branch

irányban húzódik a *via sagularis* nyugati oldalán. (6. kép) A gyűjtőág 50 centiméter széles oldalfalai 60 centiméter széles és 60-70 centiméter magas csatornabelsőt határoltak, amelyet nagyméretű kőlapokkal fedtek. A vezeték alját lapjukra fektetett kövekből készítették.

A kutatott csatornaszakasz szervesen illeszkedik a tábor területén eddig feltárt szennyvízesatorna-hálózathoz. A *principia* előterében a díszkapuzat alatt, a főgyűjtőknek egy négyágú kereszteződése került elő, amely az épület négy nyílásán haladt keresztül, irányával a tábor kapuk felé mutatva. (SZIRMAI 1976, 93.) A 220 centiméter széles keleti ág a *via praetoria* vonalát követve, annak közepén vezetett a *porta praetoria* felé. Egy-egy táboron belüli szakaszát a Flórián üzletközpontnál, (SZIRMAI 1976, 97) a Flórián tér – Kórház utca sarkán (SZIRMAI 1984, 135) és a Kórház utca 7. szám (*porta praetoria*) alatt tárták fel. (PÓCZY 1976, 80.) A Polgár utca 8–10. számok alatt előkerült csatornarészlet észak felé ennek a kelet–nyugati ágnak az irányába mutat. Dél felé pedig szintén a Duna felé lejtő, a *castrum* déli oldalán futó 220 centiméter széles főgyűjtőt célozza. (ZOLNAY 1973, 263; KOCSIS 1984, 460; SZILÁGYI 1943, 354) Ezek alapján az öt ponton kutatott, 18 méter hosszú szakasz körülbelül 200 méter hosszan rekonstruálható.

A tábor főgyűjtői – amelyek közé a feltárt szakasz is tartozik, a *via sagularis*, a *via praetoria*, a *via principalis* és a *via decumana* mellett vagy alatt helyezkedtek el. Ezekbe csatlakoztak azok a másodrendű utakat kísérő kisebb méretű csatornák, amelyekbe a kaszárnyák, parancsnoki szállások, műhelyek és a fürdő lefolyói kapcsolódtak. Két ilyen kisebb méretű, téglakő szerkezetű, többször megemelt szintű lefolyó került elő az 1. felületen (SE 006, SE

row of rooms, which were built against the southern side of the west–east running main wall. The fragment of a column drum carved from yellowish softer limestone was found in the levelling layer of one of the rooms, which came from the perished columns that supported the portico. A well preserved coin of Antoninus Pius was also discovered in this levelling. In the next period, the west–east wall of the barrack was pulled down to the ground level and an abutting foundation was raised on it. The main wall of the second period was raised on this foundation with the same axis as the building of the 1st period (no other orientation could be demonstrated). The situation was somewhat different with the north–south running interior dividing walls; here the new walls that replaced the demolished earlier ones were jointed to the eastern wall face so they got shifted to the east by about 50 cm. The stone material was also different: white harder limestone appeared beside the already known soft yellowish limestone. The vertical walls were probably made of stone to the top and they were plastered. The *centurion's* residence was more decorated than the rooms of the barracks, which appeared, among others, in wall frescos of floral motives. The same reconstruction periods as the ones of the *contubernii* can be observed here with the difference that the interior arrangement of the building was also changed. No later reconstructions than the above described construction periods of the barracks could be detected, and the surface was covered with a grey layer mixed with finds from the 3rd and 4th centuries. Three square-shaped well-like features were found in a line 4 and 6 metres from each other on surface 2/3 (SE 052; 062; 148). The 35-40

026). Az észak–déli irányban futó római út két oldalán, azzal párhuzamosan építették ki a vezetékeket: 25–30 centiméter széles oldalfalaik 20–25 centiméter széles csatornabelső fogtak közre.

A fentebb említett három, szennyvízcsatornához épített négyszögletes kútszerű konstrukció (SE 052, SE 062, SE 148) oldalfalai egybeépültek a gyűjtőág oldalfalaival. Az SE 062 sárgásfehér habarcsba rakott, tört mészkövekből készült, amelybe helyenként téglát is beépítettek, magassága – előkerülési szintje és a vezeték fedőlapja között – körülbelül 200 centiméter. Az SE 052 szintén habarcsba rakott, tört mészkövekből készült, de itt teljes téglasorokat is beépítettek a konstrukcióba, oldalfalaikat pedig mésszel kenték le. A harmadik nem tartalmazott téglákat és mintegy 120 centiméter magasságig volt mérhető. Ezek a kútszerű konstrukciók tisztítóaknaként funkcionáltak. Ilyen aknákat a *castrum* eddig feltárt csatornáinál még nem kerültek elő. A *via praetoria* tengelyében lévő gyűjtőág fedőkövei például egy magasságban voltak a járószinttel, így hiba esetén a szerkezetet viszonylag könnyű volt megbontani. (PÓCZY 1976, 80) Az aknaszerű lejáratok kialakítását két, egymással összefüggő ok indokollhatta. Az egyik eredhetett ezen táborrész domborzati viszonyaiból. Ha itt egy magasabb terepszint volt, a gravitációs elven működő csatornának, mivel egy összefüggő rendszer részét képezte, alkalmazkodnia kellett a hálózat többi eleméhez, így itt a vezeték mélyebbre került. A másik ok, hogy a csatorna belmérete nem volt elég tágas ahhoz, hogy hiba esetén végig lehessen haladni benne, ezért bizonyos távolságokra, feltehetően a lefolyók kapcsolódási pontjainál ilyen aknákat kiépítésére volt szükség a biztonságos üzemeltetéshez. Egy ilyen kisebb méretű csatorna (SE

cm thick walls of the features were made of stones put into a yellowish white mortar and they enclosed an interior measuring 70×80 cm (the measurements were only estimated in the case of SE 148 since a modern well damaged the feature). During the excavation of the filling, we found that all the three constructions belonged to a large sewer made of large stone blocks, which ran in a north–south direction along the western side of *via sagularis*. (Fig. 6) The 50 cm thick vertical walls of the collecting channel bordered a 60 cm broad and a 60–70 cm high interior covered with large stone slabs. The bottom of the channel was paved with stone blocks laid with the face upward. The investigated channel fragment is an organic part of the sewerage uncovered on the territory of the fort. A four-branched crossing of the main sewer was found under the portal in the foregrounds of the principia, which ran across three holes cut into the building in the direction of the gates of the fort. (SZIRMAI 1976, 93) The 220 cm broad eastern branch ran along the central axis of *via praetoria* to *porta praetoria*. Its fragments inside the fort were discovered at the Flórián shopping centre (SZIRMAI 1976, 97), on the corner of Flórián Square and Kórház Street (SZIRMAI 1984, 135) and at 7. Kórház Street (*porta praetoria*). (PÓCZY 1976, 80) The sewer fragment unearthed at 8–10 Polgár Street ran to the north in the direction of this east–west running branch. In the south, it pointed toward the 220 cm wide sewer main that sloped toward the Danube and ran on the southern side of the *castrum*. (ZOLNAY 1973, 263; KOCSIS 1984, 460; SZILÁGYI 1943, 354) Based on the above, the 18 m long stretch uncovered at five places can theoretically be reconstructed in a

7. kép: Női szoborfej
Fig. 7: Head from the statue of a woman

213) került elő, az egyik tisztítóaknától alig 30 centiméterrel északra. A kelet–nyugat irányú, 70 centiméter széles lefolyót egybeépítették a gyűjtőcsatorna nyugati oldalával. A 20-30 centiméter széles oldalfalak 20 centiméter széles és 50 centiméter magas csatornabelső határoltak, amelyet kőlapokkal fedtek le. Ennek alapján feltételezhető, hogy a másik két tisztítóakna is egy-egy lefolyó becsatlakozásánál épült ki.

Az ásatás gazdag leletanyaga közül kiemelkedik egy mészkőből faragott, életnagyságú női szoborfej, amely sajnos másodlagos helyzetben, pincefeltöltésből került elő. (7. kép) A jó arányérzékkel kifaragott, teljes alakos szoborhoz tartozó töredék frizurája a Severus dinasztia alatt meghonosodott egyik jellegzetes női hajviseletet mintázza. A hátrafésült, fület szabadon hagyó, nagyjából vállig érő hullámos hajkoronát középen választották el, a nyaknál pedig felhajtották nagyjából a nyakszirt magasságáig. A női szobor legiótáboron belüli előkerülése nem is meglepő, ha figyelembe vesszük a

length of about 200 m. The sewer mains of the fort, to which the uncovered stretch belongs, ran beside or under *via sagularis*, *via praetoria*, *via principalis* and *via decumana*. The smaller sewers along the secondary roads ran into these mains. These sewers connected water drains of the barracks, the commanders' residences, the workshops and the bath. Two of these smaller drains of brick-and-stone constructions, which had been raised a few times, were found on surface I (SE 006, SE 026). The sewers were constructed on both sides of the north–south running Roman road. The 25-30 cm thick vertical walls enclosed a 20-25 cm broad interior. The vertical walls of the above described three square-shaped well-like constructions built to the sewers (SE 052, SE 062, SE 148) were built together with the vertical walls of the sewer main. SE 062 was made of stone blocks, sometimes bricks, put in yellowish white mortar. Its height between the level where it was discovered and the sewer cover was about 200 cm. SE 052 was also made of rubble put in mortar. Here, however rows of bricks were also built into the construction, and the walls were whitewashed. The third one did not contain bricks and it could be measured to a height of about 120 cm. These well-like constructions functioned as manholes. No such manholes have so far been found at the sewers unearthed in the *castrum*. The covers of the sewer main running in the axis of the *via praetoria* were in the height of the floor level so the construction was easy to open when it was needed. (PÓCZY 1976, 80) The combination of two reasons could lead to the construction of manholes. One could be the geographical setting of this part of the fort. If the ground level was higher here the channel working

Severus-dinasztia egyes hölgytagjainak erőteljes jelenlétét a birodalom kormányzásában és igényét a hadsereghez fűződő jó viszony fenntartásában.

Anderkó Krisztián – Beszédes József

Irodalom/References:

KABA 1963 – Kaba M.: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásásai az 1959. évben. *BudRég* 20 (1963) 536.

KOCSIS 1984 – Kocsis L.: A „városi” régészet problémái Óbudán. *BudRég* 25 (1984) 503–506.

PÓCZY 1976 – Póczy K.: A porta praetoria feltárása az aquincumi legióstáborban. *BudRég* 24 (1976) 79–89.

PÓCZY–NÉMETH–SZIRMAI–KOCSIS 1986 – Póczy, K. – Németh, M. – Szirmai, K. – Kocsis, L.: Das Legionslager von Aquincum. In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms*. Stuttgart (1986) 398–403.

SZILÁGYI 1943 – Szilágyi J.: Az aquincumi múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936–1942. évek folyamán. *BudRég* 13 (1943) 337–357.

SZIRMAI 1976 – Szirmai K.: Előzetes beszámoló az óbudai legióstábor principiáján és közvetlen környékén végzett kutatásokról. *BudRég* 24 (1976) 91–111.

SZIRMAI 1984 – Szirmai K.: Az aquincumi 2.-3. századi legióstábor praeturája. *BudRég* 25 (1984) 135–179.

SZIRMAI 1997 – Szirmai K.: Kaszárnnyák az aquincumi 2.-3. századi legióstábor praeturájában (1987-1988). *BudRég* 31 (1997) 273–280.

ZOLNAY 1973 – Zolnay L.: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásásai az 1966-1970. években. Gyűrü utca 5. *BudRég* 23 (1973) 263.

by the principle of gravitation had to be adjusted to the other elements of the system of which it was a component, so the sewer was sunk deeper here. The other reason could be that the inner measurements of the sewer were not large enough for a person to go along in it so such manholes had to be constructed at certain distances from each other, probably at the meeting jointing of the drains, to ensure safe operation. A smaller sewer (SE 213) was found only 30 cm north of one of the manholes. The east-west running 70 cm wide drain was built together with the western side of the sewer main. The 20-30 cm thick vertical walls enclosed a 20 cm wide and 50 cm high interior covered with stone slabs. Thus it seems probable that the other two manholes were also built at the jointing of drains.

The natural size head of a woman carved from limestone is an eminent element of the rich find material unearthed during the excavation. (*Fig. 7*) Regrettably, it was discovered in a secondary position in the filling of a cellar. The hairstyle of the finely proportionate fragment of a statue mirrors one of the characteristic female hairstyles popular during the Severus dynasty. The wavy hair could reach down approximately to the shoulders. It was parted in the middle and combed back disclosing the ears and at the neck, and it was returned to the height of the nape. The occurrence of a statue of a woman in the legion fort is not astonishing considering the emphasised attendance of certain female members of the Severus dynasty in the government of the Empire and their aspiration to maintain a friendly relation with the army.

Krisztián Anderkó – József Beszédes